

Preliminary scientific paper
UDC 930.61/892.7 "13"

Alija A. SADIKOVIĆ

Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture Bosne i Hercegovine,
Sarajevo

IZUČAVANJE ARAPSKJE MEDICINE I LIJEČENJE PO ILMI TIBBU (MEDICINSKOJ ZNANOSTI) U BOSNI I HERCEGOVINI

Riječ-dvije o staroj arapskoj medicini

Razvoj srednjovjekovne arapske medicine (koja se naziva i islamskom medicinom, pa i istočnom), počinje od kraja IX i početka X vijeka, odnosno s pojavom velikog Ibn-i-Sina u Evropi poznat kao Avicena (980—1037) i njegovog znamenitog i epohalnog djela *Kanun-Tibb*¹. Pored *Kanuna* napisao je još preko stotinu medicinskih djela i uglavnom ih temeljio na grčkoj medicini Hipokrata „oca znanstvene medicine” (460—377 prije n. e.) i Galena (129—199), ali ih je obojicu prevazišao, pa se njegov *Kanun* smatra zakonikom medicine, knjigom bez analogije u povijesti medicine, i kao takav „kroz pet stoljeća bio obligatni školski tekst na svim medicinskim fakultetima (Istoka i Zapada), da je kroz pet stoljeća vrijedio kao neka vrsta „medicinske biblije”, a Ibn-i-Sina je uz Hipokrata i Galena list u trolistu najvećih ljekara svih vremena²”.

Ovo priznanje odati je Aviceni i na Međunarodnom kongresu u Palermu 1951. god. kada se slavila hiljadugodišnjica njegovog rođenja. Tom prilikom je naš medikoistorik M. D. Grmek održao predavanje o uplivu Avicene na razvoj srednjovjekovne medicine u Evropi³.

E. Hasanagić za Avicenu kaže:

„Avicena — Abu Ali al-Husein ibn Abdullah ibn Sinā, arapski filozof, prirodoslovac i liječnik, jedan je od glavnih predstavnika aristotelizma na Arapskom istoku. Knez filozofa i knez liječnika. Njegova filozofska „Knjiga ozdravljenja” već je u 12. vijeku bila čitana u evropskim hrišćanskim samostanima. „Knjiga ozdravljenja” — Kitab aš šifa u 18 knjiga bila je enciklopedija filozofske misli njegovog doba, a podijeljena je na logiku, fiziku i matematiku...

Do početka djelovanja Avicene djelovali su mnogi arapski medicinski naučnici i pisci. Ovo navodimo i zbog toga da bi se bolje shvatilo stanje na ovom području u vrijeme kada je počeo da djeluje Avicena...

Nikada nijedan medicinski pisac nije dosegao jasnoću, logičku konsekventnost kompozicije, ljepotu i sugestivnost Aviceninog *Kanuna*⁴”.

Već u XII stoljeću *Kanun* je bio preveden na latinski jezik, a kasnije i još na neke evropske jezike i tako je arapska medicina (*Ilmi tibb*

— medicinska znanost) cvjetala 6—7 stoljeća. A onda najednom počinju postepeno njen razvoj i progres stagnirati, a potom i padati u dekadenciju. Nastupa period opće krize manje-više svih istočno-islamskih znanosti i odumiranja realističkog i znanstvenog rada, a povratak mističko-religijskom shvatanju života uopće. Tada su se medicini počeli priključivati mistika i skolastika sa inim vračarijama, amuletima, talismanima itd., pa je to jedan od prvih razloga da je arapska medicina ubrzo izgubila svoj znanstveni ugled, a potom potpuno propala možda i prije vremena. A šta su uzroci toj učmalosti, kako je i zašto do toga došlo, to je poseban problem, koji prelazi okvire ovog rada.

A kada je arapska medicina bila već pri kraju svog procvata, došlo je do okupacije teritorija Bosne i Hercegovine pod Turcima, a po tome i do islamizacije praćene odlaskom Bosanaca na razne studije u istočne zemlje, posebno u Carigrad. I tako se paralelno s razvojem vjerskih i drugih znanosti kod nas učila i razvijala arapska medicina. Pored raznih orijentalnih naučnih djela donošena su i naručivana, pa i skupo plaćana, i medicinska, koja su zatim kod nas prepisivana i širena, a njih je od tada iz dana u dan bivalo sve više i više u raznim profilima. Naime, iza Ibn-Sina ubrzo se pojavio Ibn-un-Nefis (početak XIII st. — 1288), a prije obadvojice djelovao je veliki Razi — Rhazes (864—925) sa svojim znamenitim djelom *Kitāb-ul-Mensūr*, koje je prevedeno na latinski i služilo na Zapadu stoljećima kao priručnik i kao udžbenik na medicinskim fakultetima, jer je u njemu bila obrađena cjelokupna medicina. Pored ova tri arapska velikana, iza njih je djelovala cijela plejada velikih medicinskih učenjaka.

Pa ipak, ovim djelima su se kod nas služili uglavnom liječnici, a pored njih i neki obrazovani pojedinci, pretežno vjerski stalež: muftije, muderisi, kadije i drugi po znanju njima ravni, koji su dobro poznavali arapski, turski i perzijski jezik. Pa i među njima veliki broj se bavio periferno i površno medicinom, a tek rijetki pojedinci s posebnom sklonošću i iz raznih motiva išli su dalje i dublje, pa su proučavanju medicine pristupali studioznije i temeljnije. Ali i to pripada prošlosti, jer je razvojem moderne evropske medicine i sa njom savremene apoteke, brojnih novih medicinskih instrumenata, i temeljitijeg liječenja bolesnika na bazi svestranih pretraga i analiza, stalno potiskivana srednjevjekovna medicinska znanost, da bi na kraju bila potpuno istisnuta.

Šteta je da su poglavlje cvjetanja, a potom i nestanak arapske medicine u nas, ostali neproučeni, pa se vrlo malo zna koliko je liječnika bilo u tom vremenu, tko su bili, na kojem su nivou i kako su djelovali. Ono malo tekstova, kratkih monografija i sličnih priloga što imamo o arapskoj medicini u nas svodi se uglavnom na faktografske konstatacije. Upravo otuda i moja želja da i ovaj moj skromni rad bude mali prilog tom istraživačkom poslu.

Dijagnoza, recept i liječenje preko običnog pisma

Među brojnim našim učenicima iz posljednje generacije koji su se ozbiljnije bavili ilmi tibbom (arapskom medicinskom znanošću) u nas, je i muderis Alija Sadiković (3. VIII 1871 — 28. IX

1936) iz Janje⁵. A da se je medicinskoj znanosti posvetio u tolikoj mjeri, pored svog glavnog poziva, jedan je od razloga njegova prirodna sklonost i ambicija da zaroni u što više naučnih oblasti, a drugi je njegovo dugogodišnje bolovanje od nekoliko bolesti, pa proučavajući svoje bolesti otisnuo se u medicinske vode.

On je ozbiljno proučavao i studirao tzv. ilmi tibb služeći se brojnim medicinskim djelima na arapskom, turskom i perzijskom jeziku, koje je odlično poznao, a uz to savladao i medicinsku terminologiju. Budući da je ilmi tibb dobrim dijelom baziran na upotrebi ljekovitog bilja, voća i povrća, on je 3—4 decenije marljivo proučavao naše ljekovito bilje i način liječenja u smislu medicinskih propisa. I slovio je kao njihov odličan poznavalac. Pored desetine do danas sačuvanih raznih medicinskih djela i priručnika na istočnim jezicima, koje je proučavao i sa njima se služio, a skoro isto toliko i na našem jeziku, sačuvano je i nekoliko botaničkih djela na njemačkom, u kojima je ljekovito bilje u koloru, što je jedan od dokaza o njegovom dometu u ovoj oblasti. Ta bi njegova književna ostavština bila daleko veća da mu nije 1917. god. izgorjela kuća sa bibliotekom i cjelokupnim pokuštvom. A u svim tim kasnije nabavljenim i do danas sačuvanim djelima pune su margine raznih bilješki i dopuna. Šta više u botanikama kod biljaka su označeni ne samo nazivi na našem jeziku nego i još na 2—3 istočna jezika. Za većinu biljaka ima mahom oznaka gdje rastu i gdje se mogu pronaći, a kod nekih i uži lokalitet, što znači da je ljekovito bilje temeljito proučavao.

Pored toga, sačuvano je i nekoliko njegovih „teftera” sa nazivima ljekovitog bilja na latinskom jeziku, pa i nazivima bolesti od kojih je mnoge sistematizirao i na svoj način obrađivao, ali mahom na jednom od istočnih jezika.

Obzirom da su u njegovo vrijeme lijekove u našim apotekama spravljali apotekari od raznih kemikalija, ekstrakta i droga prema ljekarskom receptu, jer tada nismo imali naših fabrika lijekova, niti su se lijekovi prodavali spravljani u flašicama i tabletama kako se danas prodaju, kao i sva druga roba, Sadiković bi nekad (obzirom da je bio dobar poznanik, pa i prijatelj sa ljekarima i apotekarima u gradu Bijeljini i da su ga oni neobično cijenili) znao sam sebi sastaviti lijek od neke svoje bolesti i odrediti precizne količine sastojaka na latinskom jeziku, staviti na papir i zamoliti apotekara da mu sačini odgovarajući lijek. Čak se dogodio i jedan, nama poznat, slučaj, da je apotekara zamolio da mu iz doktorskog recepta jedan elemenat smanji i dadne u manjoj dozi, obzirom da je u receptu prejaka i kontra indikativna za njegovu drugu bolest, što je doktor bio izgubio iz vida. Apotekar se sporazumio s doktorom i dozu su odmah preinačili.

Odlično je poznao preventivsku medicinu i simptome bolesti, pa je koristio svaku priliku da svojim mještanima, a i drugima, ukazuje na simptome i pravila prevencije.

Tako je on bio poznat i van Janje i cijenjen i po radu u medicinskoj oblasti, jer je mnoge bolesnike od raznih bolesti uspješno liječio. S mnogih strana primao je pisma i zamolbe kojima su bolesnici ili njihovi bližnji molili za savjet i lijek. A on je to uvijek rado činio iz čisto

imao i nekoliko tada suvremenih evropskih liječničkih knjiga izdatih od medicinskih stručnjaka i ustanova, a i na našem jeziku⁶.

Ovu informaciju, kao i priloge:

a) originalno pismo prijatelju u alhamijado pismu s dijagnozom bolesti, receptom i opisom načina liječenja dviju opasnih bolesti (teška koma i meningitis) po arapskoj medicini (str. 134—135), i njegov

b) transliterirani prijepis u latiničkoj grafiji (str. 136), objavljuje mo s namjerom da posluži kao podatak za izučavanje historije naše medicine, a i da istovremeno osvijetlimo lik muderisa Alije Sadikovića iz varošice Janje, koji se bavio medicinom, a nikako kao propagandu za liječenje ovako teških bolesti, jer je moderna medicina ovaj način liječenja davno prevazišla i ima daleko efikasnije lijekove.

Zahvala

Toplo se zahvaljujem E. Mulaahaliloviću i A. Mešiću koji su mi pružili izvjesnu pomoć kod prijevoda nekih arapskih, turskih ili perzijskih izraza i termina, jer u nekim tekstovima Sadikovića bilo je rečenica u kojima su bila zastupljena sva tri ova jezika.

Prilog b. Doslovan transliterirani prijepis recepta (priloga a) u latiničkoj grafiji

Dragi...

Avf mi učini što Ti do sada ne odgovorih. Bio sam u velikom poslu, a i u dumanu. A još i bolest mi nije kazana koja je, niti je tačno opisana. Pa pošto imadu dvije bolesti (meni poznate) u kojima se neprestano spava, a i pamet se poremeti i postane velika zaborav, a to su bolesti: 1) *Subāt* (Newmi dāim) i 2) *Sirsām bārid* (Otok u moždanim šupljinama).

U tibbu ovako ih opisuje:

I — *Subāt*: Huwā 'ibārātun 'an sāylāni āl- hālī āw šu' ūdi buhārin yad-ribu 'alā āl-hawāssi fā tunqīšu āw tubtilu bi hasābi āl-māddāti ('arābi). (To su neki plinovi koji se dižu do mozga u glavu i poništavaju ili ekscite nutarnja osjetila: „Havāssi hamsei bātine” (tur.), pa poslije i spoljašnja: „Havāssi hamsei zāhire”.) (tur.)

Pa ako se bolesnik može dozvati i razbuditi kad se više i budi onda je bolest izlječiva. A inače, ili neizlječiva ili teško izlječiva.

1. *Āl 'ilādž* — *Liječenje*: Polijevati po glavi počesto vodom u kojoj je varen kopar (mirođija) i majčina dušica i kamilica (kamitej). Tim uvarkom polijevati glavu počesto cijeli dan, a u večer priviti na glavu taj uvareni list od kopra, majčine dušice i cvata od kamilice (trohu i gustinu toga uvarka). Neka stoji na glavi po svunoć. Tako sve činiti dok ne prođe.

2. *A uz to* još dobro razmutiti miska sa đulsijom — finom koja nije pokvarena i koja dobro miri. I te đulsije često kapati u nos, budući hasta leži na leđima s glavom malo oniže.

Isto je dobro variti golubove (zaklane i očišćene) sa koprom i tu čorbu davati da pije i često ga nakaditi na udagač pomalo.

3. *Kādā qālāhū Dāwūdu mārhum*⁷ (arap.): Od čurokotice jaga kanuti u nos 1—2 kapi, to dobro čini za ovu bolest. I zendžefil je dobro upotrebljavati u medu, sālepu, šerbetu itd.

II — *Sirsām bārid*: Bū marazi dīmāgin mecrālerinda balgamdan hāsīl olur bir sisidir. *Alāmeti*: bir hafīce bas agrisi. (tur.). Omanji bol glave, a kadkad imade i groznice, ali je bolesnik ne osjeća i stalno spava, tako da ne može lako očiju da otvara. Što čuje brzo zaboravi i nastane velika zaborav. Jezik postane bijel, kapci očiju teški, nazor ih otvara. Pamet se posve pokvari te slični budali. *U ovoj bolesti* znojiti se puno, vrlo je štetno, jer slabi bolesnika posve. Treba taj znoj podustaviti, ali doktorskim manifestom.

1. *Āl 'ilādž* — *Liječenje*: Upotrijebiti blag otvor, kao revand čini (vidi autorovo tumačenje ovog lijeka pri dnu ovog pisma nap. pisca) pokiseliti u sirutki (dobro vrućoj taze sirutki) 5—10 grama činskog ravenda u jedan frtalj kilograma sirutke. Pa kad sirutka požuti i to dobro požuti onda revand baciti, a tu sirutku popiti na šte srce.

2. *Ili* dudovih lisaka (dudova lišća) i dudova korijena sa smokvama zajedno svariti i te vode piti tri puta na dan 1—2 findžana. Ali kad počne goniti na dvor (ishal) treba prestati piti taj uvarak.

3. *Uz to* još i ovo vrlo dobro čini i pomaže: Do dva sahata poslije jela turiti noge u vrelu vodu kako može trpiti (naliti vrele vode u jednu duboku kacu u koju mogu stati noge do koljena) i dobro mu noge istrljati sa ajak tašom u toj vodi. Samo prvi put neka ne budu dalje stajale noge u vreloj vodi od 15 minuta. Pa može svaki put pomalo pomicati dok ne iziđe na 30 minuta i na tom može dulje vremena ostati na tom broju. Onda tako isto postepeno slaziti dole na niži broj. A ako nema ajak taša to se može činiti (trljati i masirati) ostrim vunanim čarapama u vreloj vodi ili pošto izvadi iz vode i noge se osuše.

Pa kako rekoh sprva ovoga pisma pošto su ove dvije bolesti slične jedna drugoj, a ne znam na sigurno koja je od tih dviju? ili *Subāt* (Newmi dāim) ili je *Sirsām* (Dīmāg šiši) morao sam birati i istraživati one lijekove koji vrijede za te obadviije bolesti i liječe ih, a ničim ne škode prema tibbu, a još mogu se kod nas naći makar u apoteci. Zato je zategao odgovor.

Kako ja mislim, munasibnije bi bilo upotrebiti najpre (probati) lijekove od *Subāta* pod brojem 1) (crnom tintom)⁸, to jeste variti u vodi kopar i majčinu dušicu i kamilicu i tom vodom polijevati glavu danjom, a trohu privijati noćom (jer je ovo oprobano), pa po mogućnosti i sve troje upotrijebiti: i misk sa đulsijom, a i jag od čurokotice. Samo se ne smije obadvoje upotrebljavati zajedno (dok se jedno upotrebljava ne smije drugo, nego kad se posve prestane jedno upotrebljavati, onda se može drugo). Pa ako slučajno ne bude bolje, onda neka se probaju lijekovi od *Sirsām bārida*.

Od ovih lijekova koji se nalaze u apoteci ili ih može apotekar naručiti iz većih apoteka ili travarnica opisao sam ih, pa eto i njihova imena latinskim jezikom napisah:

Kopar: sjeme od kopra

Majčina dušica: biljka

Kamilica: cvat

Misk

Jag od čurokote

Revand čini: korijen žut sličan gljivi

Primi mahsus selam i poselami

17. novembra 1934.

Semen Anethum graveolens.

Herba Thymus serpyllum.

Flores Matricaria chamomilla.

Musc.

Oleum Nigella.

Rheum chinensis.

Tvoj hodža Alija Sadiković v. r.

Glosar:

avf učiniti (ar. — sh.) — oprostiti.

ajak taš (tur.) — nožni kamen, oštar, lagan, od sedre, tamne boje, služi kao brus za čišćenje nožnih tabana (služe se uglavnom žene).

alhamijado pismo (ar. — sh.) — arapsko pismo u nekom nearapskom jeziku. Kaže se i aljamiado. Zove je i arabika.

čurokot (tur.) — crno mirisavo sjeme biljke *Nigella sativa* L. kojim se posipaju somuni i peksimiti (okrugli bijeli hljeb u kvas; ljepina — domaći hljeb; dvopek, prepečeni hljeb).

dīmāg šiši (ar. — per.) — moždana oteklina.

dūmān (tur.) — 1. dim, magla, prašina, 2. fig. briga, zamagljenost.

đulsija (per. — tur.) — vodom razblaženi ekstrakt od ruže; ružina voda koju domaćice dobivaju na taj način što ružine cvijetne listove pokisele u vodu, u zatvorenoj boci (gallonu) i ostave izvjesno vrijeme izložene suncu.

ėksik, adj. (tur.) — nepotpun, manjkav, načet...

findžān (per.) — šoljica za crnu kafu.

hasta (per.) — bolesnik, bolestan.

havāsi hāmsei bātine (ar.) — pet unutarnjih osjetila (centara).

havási hámsei záhíre (ar.) — pet vanjskih (spoljnih) osjetila.
 hódža (per.) — muslimanski svećenik, vjeroučitelj, profesor u medresi.
 ilādž (ar.) — lijek.
 ilmi tibb (ar.) — medicinska znanost (ilm — znanost, tibb — medicina).
 ishāl (ar.) — proljev.
 jag (tur.) mirisavo ulje koje hadžije donose iz arapskih zemalja na povratku iz Meke.
 kàdija (ar.) — šeriatski sudija.
 Kanúni tibb (grč. — ar.) — Pravila medicine. To je naziv medicinskog djela koje je napisao Ibn Sina (Avicena), čije je puno ime Ebu Ali el-Husein ibn Abdillāh ibn el-Hasen.
 kādā qālāhū Dāwūdu mārhum (ar.) — Također je rekao umrli Davud.
 marifet (ar.) — znanje, umijeće, vještina, majstorija.
 medrēsa (ar.) — muslimanska vjerska škola u koju se stupa po završenom mektebu ili ruždiji. Kod nas u Jugoslaviji u medresu se stupa nakon završene pune osmogodišnje osnovne škole.
 misk (sanskr.) — mošusova mast crnkaste boje koja se dobiva iz žlijezde (koja ima oblik pupka) mužjaka gazele. Misk donose hadžije iz Meke.
 mudēris (ar.) — nastavnik, profesor medrese.
 muftija (ar.) — nastariji po rangu muslimanski svećenik u jednom okrugu ili u jednoj pokrajini.
 munāsib, adv. (ar.) — umjesno, zgodno, shodno, povoljno.
 sālep (ar.) — toplo zaslađeno bezalkoholno piće koje se pije zimi. Pravi se izvarivanjem korijena istoimene biljke: Orchis hircina Grantz (Satyrium bir-cinum L.) fam. Orchidaceae.
 sirsām bārid (per. — ar.) — otok u moždanim šupljinama.
 Sirsām bārid: Bū marazi dimāgin mecrā lerinda balgamdan hāsíl olur bir sisidir. Alāmeti: Bir hafifce bas agrisi (turki): Ova bolest jeste jedan otok koji nastaje od sluzi u moždanim krvnim žilama. Simptomi su blaga glavobolja.
 Sūbāt (névmi dāim) (tur.) — obamrlost, letargija, koma, drijemež (neprekidan san, težak san, dubok san, zimski san u kojem se stalno i neprekidno spava).
 Subat: Huwā 'ibārātun 'an sāylāni āl halī āw šu'ūdi buhārin yadribu 'alā āl-ha-wāssi fā tunqisu āw tubzilu bi hasābi āl-māddāti (arabi). Autor je u svom pismu uz ovaj tekst naveo u zagradi i značenje.
 šēsrece (provinc.) — prazan želudac, gladan stomak; na tašte.
 táze, indecl. adj. (per.) — svjež, nov.
 tibb (ar.) — medicina.
 ūdagač (ind. — tur.) — vrsta mirisavog drveta za kađenje, porijeklom iz Indije; Aloëxilon Agallochum Lour...
 zendžefil (per.) — Zingiber officinale Rosc. (Amomum zingiber L.) upotrebljava se kao začín.
 Napomena: Prednje strane riječi i rečenice prevedene su pomoću rječnika nabrojanih u „Bilješke i literatura” referancama u ^{9 10 11 12}.

BILJEŠKE I LITERATURA:

¹ Enciklopedija Jugoslavije, II izd., Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1966, 250. I tom, 250. — ² Ibn Sina, *Mudžez al-Kanun (Excerpt Kanuna)*, preveli s arapskog Š. Sikirić sa H. Karamehmedovićem, Republ. zavod za zdrav. zaštitu, Sarajevo, 1961, 7. — ³ Ibidem, 7. — ⁴ Hasanagić E., *Uspón arapske medicine*, „Oslobođenje”, Sarajevo, 1987, XLIV, 13 890. 12. — ⁵ Muderis A. Sadiković je uz mudenisku dužnost obnašao i dužnosti džamij-skog imama, vjeroučitelja u Osn. školi, i matičara. Bio je odličan pjesnik-didaktičar i iza sebe ostavio nekoliko svojih vrijednih didaktičkih djela, koja će biti objavljena u toku ove godine. Pjevao je na našem i tri istočna jezika, a pisao je i udžbenike za arapski, turski i perzijski jezik po daleko savremenijim evropskim metodama, za razliku od prastarih istočnih udžbenika po kojima se u nas radilo u medresama par stoljeća. Dijapazon njegovog naučnog interesa i djelovanja bio je veoma širok. Na njegovim rukopisnim djelima pisanim alhamijado pismom odbranio je 1976. god. M. Huković svoj magistarski rad „*Stvaranje Alije Sadikovića u oblasti aljamiado književnosti*” (Sveučilište u Zagrebu, Centar za postdi-

plomski studij u Dubrovniku, 1976). — Isti M. Huković odbranio je doktorsku disertaciju na Univerzitetu u Sarajevu „*Alhamijado književnost i njeni protagonisti u Bosni i Hercegovini*” (Svjetlost, Sarajevo, 1986), u kojoj je obradio poznate pisce alhamijadiste, a najviše prostora posvetio A. Sadikoviću. Sada je profesor povijesti jugoslovenske književnosti na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. E. Mula-halilović objavio je informativan članak „*Književni rad Ali ef. Sadikovića na arapskom jeziku*” (Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, knj. VII—VIII, Sarajevo, 1982, 191). U knjizi „*Od antičke književnosti do prosvjetiteljstva*”, I i II („Veselin Masleša”, Sarajevo, 1982) nalazi se odlomak djela A. Sadikovića „*Očino pismo*”. A. Sadiković je uvršten u „*Enciklopediju Jugoslavije*”, „*Bosna i Hercegovina*”, II izd., Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1983, 255. — ⁶ Navodimo najglavnije: Dr J. Springer, Liječnica u kući, Dresden — Zagreb, 1926; Dr R. Marković, Nauka o zdravlju, Kr. Hrv. Slav. Dalm. zem. vlada, Zagreb, 1900; Dr A. Forel, Polno pitanje, II izd., Napredak, Beograd, 1924; Dr A. Lobmayer, Čovječije tijelo, Hartman, Zagreb, 1900; Dr M. Pecić, Higijena za narod, Napredak, Beograd, 1922; Dr V. Kušan, Tuberkuloza, Trg. štamparija, Sarajevo, 1931; G. Bunge, Alkoholno pitanje, Gresorić, Beograd, 1922; V. Pelagić, Veliki stvarni domaći narodni učitelj, V izd., M. Popović, Novi Sad, 1903; S. Sadiković, Narodno zdravlje, Bosanska pošta Ljubuški, 1923; i tako dalje. — ⁷ Aludira na *Dāwūd āl Antāki Albāsira* (1543—1599), pisca poznatog djela: „*Tāzkirāt ūli āl ālbāb wā āl qāmi'i lū'aqabi āl'uqqābi*”, koji je veoma poznat i plodan pisac. Spominje ga i Š. Sielski u svom radu „*Stari turski i arapski medicinski rukopisi u BiH*” u knjizi „*Iz Hrvatske medicinske prošlosti*” Zbor liječnika Hrvatske, Zagreb, 1954, I 178, a i H. Karamehmedović u cit. „*Mudžez al-Kanun*”. — ⁸ Kod lijekova za sūbāt redne brojeve je označio crnim mastilom, a lijekove za sirsām bārid označio je crvenim mastilom, da bi i na taj način što izrazitije odvojio bolesti i njihove lijekove. — ⁹ Škaljić A., *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo, 1965. — ¹⁰ Muftić T., *Arapsko-srpskohrvatski rječnik*, Orijentalistički institut, Sarajevo, 1973. — ¹¹ Sami Š., *Kamusi turki*, Ikdam, Istanbul, 1317. po hidžri. — ¹² Klaić B., *Veliki rječnik stranih riječi*, IV izd., Zora, Zagreb, 1966.

(Rad je Uredništvo primilo 20. XI 1986. god.)

Alija A. SADIKOVIĆ

Société Scientifique d'Histoire de la Culture Sanitaire de Bosnie et Herzegovina, Sarajevo, Tuzla

LA PRATIQUE DE LA MEDECINE ARABE A BOSNIE ET HERZEGOVINA

Avec les renseignements concernant de l'influence de la médecine arabe à Bosnie et Herzegovina de la même l'auteur nous demontre sur l'existence d'une recommandation thérapeutique écrite en manière alhamijado, prescrite en 1934 par Alija Sadiković.

(Rad je primljen u Uredništvu 20. XI 1986. god.)